

УДК 341.1/8

О. Г. Турченко
В. В. Гусар

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЗА ЗЛОЧИНИ, СКОЄНІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

ООН неодноразово засуджувала російську агресію та спроби незаконної анексії української території, визнавала акт агресії з боку російської федерації проти України (резолюції «Агресія проти України» від 2 березня 2022 року, «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту ООН» від 7 жовтня 2022 року). Попри відкрите засудження політики російської федерації та її вторгнення на територію незалежної держави з боку цивілізованого світу, країна-агресор дотепер продовжує переслідувати свої жорстокі цілі, які суперечать будь-яким приписам міжнародного права, міжнародного гуманітарного права. Щоденно права цивільного населення, закріплені Женевськими конвенціями, демонстративно порушуються, зокрема, шляхом постійних масованих атак, цілями яких є саме об'єкти цивільної інфраструктури.

Міжнародне правове співтовариство неймовірно рішуче налаштоване забезпечити можливість притягнення РФ до відповідальності за злочини, скоєні на території України.

У статті аналізуються форми матеріальної та нематеріальної відповідальності, які застосовуються та можуть бути застосовані до Російської Федерації як держави-агресора, практика застосування санкцій, вимоги позовних заяв України проти РФ, що подані до міжнародних юрисдикційних органів (Міжнародного суду ООН, Міжнародного трибуналу з морського права, Європейського суду з прав людини), зміст і наслідки прийнятих рішень.

Робиться висновок, що звернення до міжнародних юрисдикційних органів не стосується встановлення факту агресії з боку РФ, вирішення питання про форми, розмір відповідальності держави-агресора.

Доводиться, що наказ Міжнародного суду ООН про застосування тимчасових заходів є обов'язковими згідно з міжнародним правом, що покладає на держави-сторони спору чіткі юридичні зобов'язання і порушення якого «передбачає зобов'язання здійснити відшкодування в належній формі». Питання виконання державою наказу та відшкодування в належній формі розглядаються Судом у рішенні по суті справи.

Неможливість попередження військової агресії проти України, часткове обмеження цієї держави шляхом застосування санкцій, дають підстави вважати, що наявні способи та механізми міжнародно-правової відповідальності є недостатніми. Саме тому на дипломатичному рівні Україною повинні створюватися нові способи обмеження та притягнення до відповідальності росії як держави та її окремих громадян, причетних до керівництва та виконання злочинів, вчинених на території України.

Ключові слова: держава, функції держави, воєнний стан, відповідальність, заходи примусу, безпека, збройний конфлікт, санкції.

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-140-152

Постановка проблеми та її актуальність. ООН неодноразово засуджувала російську агресію та спроби незаконної анексії української території, визнавала акт агресії з боку російської федерації проти України (резолюції «Агресія проти України»

від 2 березня 2022 року, «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту ООН» від 7 жовтня 2022 року). Попри відкрите засудження політики російської федерації та її вторгнення на територію незалежної держави з боку цивілізованого світу, країна-агресор дотепер продовжує переслідувати свої жорстокі цілі, які суперечать будь-яким приписам міжнародного права, міжнародного гуманітарного права. Щоденно права цивільного населення, закріплені Женевськими конвенціями, демонстративно порушуються, зокрема, шляхом постійних масованих атак, цілями яких є саме об'єкти цивільної інфраструктури.

Міжнародне правове співтовариство неймовірно рішуче налаштоване забезпечити можливість притягнення РФ до відповідальності за злочини, скоєні на території України.

Міжнародно-правова відповідальність традиційно визнається фундаментальним інститутом міжнародного права, формування якого має багаторічну історію. Спочатку норми, що становили інститут міжнародно-правової відповідальності, мали переважно звичасвий характер, однак постійний розвиток суспільних відносин стимулював процес їх обов'язкової кодифікації. Уперше ця ідея була проголошена у 1930 році на міжнародній конференції з питань відповідальності держав, ініційованої Лігою Націй. Під час проведення конференції між державами виникли серйозні суперечності, що ускладнило досягнення поставлених цілей.

У 1953 році було ухвалено Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН A/RES/799 (VIII) «Заява про кодифікацію принципів міжнародного права, що регулюють відповідальність держави», яка стала основою розробки у межах ООН багатосторонньої конвенції про відповідальність держав. 12 грудня 2001 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила Резолюцію A/RES/56/83, яка містить додаток «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння», частина перша якого отримала назву «Міжнародно-протиправне діяння держави». Цей документ визначив загальні умови, необхідні для виникнення відповідальності держав. Окрім цього, положення про міжнародно-правову відповідальність містяться в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 року, який закріплює, що агресивна війна є злочином проти миру, що тягне відповідальність за міжнародним правом (Войціховський, 2020, с. 125-127). Окремо варто наголосити на тому, що частина питань щодо кодифікації норм, які становлять інститут міжнародно-правової відповідальності, регулюються двосторонніми й багатосторонніми договорами між державами, що мають переважно регіональний характер.

Але варто погодитися з О. Мисак, що сьогодні досі не існує універсальних правових інструментів ані для створення злагоджених компенсаційних механізмів, ані для затвердження загальних принципів їхньої діяльності (Мисак, 2017, с. 41).

Особливого значення інститут міжнародно-правової відповідальності набуває впродовж XX-XXI століття. Зокрема, у період Другої світової війни, що визначається як глобальний збройний конфлікт, який тривав протягом шести років (1939-1945 рр.), владою нацистської Німеччини було скоєно низку міжнародних злочинів; у зв'язку з розпочатим після захоплення російською федерацією Кримського півострова, створенням «Донецької народної республіки (ДНР)» та «Луганської народної республіки (ЛНР)» у 2014 році російсько-українським конфліктом, повномасштабним вторгненням росії в Україну у 2022 році. Отже, на сьогодні постає актуальне питання притягнення до відповідальності за злочини, скоєні російською федерацією на території України, які продовжуються протягом десяти років та мають надсерйозні наслідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з обраної теми. Проблемні питання притягнення до міжнародної відповідальності держав за скоєні міжнародні правопорушення та міжнародні злочини, зокрема, досліджували М. Буроменський, В. Буткевич, В. Гринчак, В. Денисов, В. Євінгов, О. Задорожній, М. Коверзнев, Г. Коверзнева, Д. Левін, А. Мацко, О. Мережко, В. Навроцький, Ю. Решетов, О. Скрильник, Л. Тимченко, О. Трайнін, Г. Циверенко та інші.

Формулювання мети статті. Метою статті є проаналізувати форми матеріальної та нематеріальної відповідальності, які застосовуються та можуть бути застосовані до російської федерації як держави-агресора, практику застосування санкцій, вимоги позовних заяв України проти РФ, що подані до міжнародних юрисдикційних органів, зміст і наслідки прийнятих рішень.

Виклад основного матеріалу. У наукових працях відомих дослідників досить складно знайти єдиний підхід до розуміння поняття «міжнародно-правова відповідальність». Так, Комісія міжнародного права визначила міжнародну відповідальність як «всі форми правових відносин, що можуть виникнути в міжнародному праві у зв'язку із правопорушенням, що вчинене державою, – незалежно від того, чи обмежуються ці відносини правовідносинами між державою, що вчинила неправомірну дію, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони поширюються також на інших суб'єктів міжнародного права, і, незалежно від того, чи обмежуються ці відносини зобов'язанням винної держави поновити право потерпілої держави та відшкодувати заподіяну шкоду, включають можливість самої потерпілої держави та інших суб'єктів застосувати до винної держави будь-які санкції, передбачені міжнародним правом». З урахуванням цього О. Скрильник робить висновок, що міжнародно-правову відповідальність можна визначити як зобов'язання суб'єкта міжнародного права потерпіти певні обставини негативного характеру внаслідок заподіяння шкоди іншому суб'єкту міжнародного права як у результаті вчинення міжнародного правопорушення, так і в результаті правомірної діяльності (Скрильник, 2013, с. 352).

А. Войціховський тлумачить міжнародно-правову відповідальність як своєрідне зобов'язання суб'єкта міжнародного права зазнати певних обставин негативного характеру внаслідок заподіяння шкоди іншому суб'єкту міжнародного права як у результаті вчинення міжнародного правопорушення, так й у результаті правомірної діяльності (Войціховський, 2020, с. 126).

М. Коверзнев, Г. Коверзнева стверджують, що термін «міжнародно-правова відповідальність» охоплює правовідносини, що виникають за міжнародним правом у зв'язку з міжнародно-протиправним діянням, а тому зміст міжнародно-правової відповідальності складають ті негативні наслідки, які виникають для держави в результаті порушення нею міжнародного права (Коверзнев та Коверзнева, 2016, с. 50-51).

Отже, міжнародно-правова відповідальність пов'язується з настанням певних негативних наслідків, що регламентуються нормами міжнародного права, застосовуються до держави-порушниці, яка вчинила міжнародне правопорушення, з метою припинити такі протиправні дії і відшкодувати завдану шкоду.

Традиційно суб'єктом міжнародно-правової відповідальності виступає держава, яка розглядається як єдине ціле, незалежно від того, який саме орган держави вчинив протиправне діяння. Відповідно до ухвалених Комісією міжнародного права Статей про відповідальність держави (2001 року) будь-яке протиправне міжнародне діяння держави тягне міжнародно-правову відповідальність цієї держави; діяння держави може бути кваліфіковане як міжнародно-правове лише на підставі норм міжнародного

права; порушення державою міжнародного зобов'язання є таким лише в тому випадку, коли поведінка або діяння цієї держави не відповідають тому, що вимагає від неї зазначене зобов'язання, незалежно від того, чи має воно звичасвий або договірний характер (Войціховський, 2020, с. 135).

Доктриною сформований підхід, згідно з яким міжнародна відповідальність реалізується на підставі матеріальної та політичної (нематеріальної) відповідальності (Циверенко, 2014, с. 154). Перший вид міжнародно-правової відповідальності реалізується шляхом застосування форм, спрямованих на забезпечення відшкодування завданої шкоди всіма можливими способами, на підставі спеціальної угоди. Так, реституція як вид матеріальної відповідальності – це відшкодування державою-порушницею шкоди, завданої державі-потерпілій, яка полягає у цілковитому поверненні матеріальної шкоди в натурі. Наприклад, реституція може полягати у поверненні захоплених об'єктів чи будь-якого іншого майна потерпілій стороні. Як вид реституції може застосовуватися субституція, яка передбачає заміну пошкодженого чи знищеного майна аналогічним майном. Натомість репарація є видом матеріальної відповідальності, що має на меті відшкодування шкоди в грошовій формі, товарами, послугами, і застосовується в тих випадках, коли реституція є неможливою через втрату об'єкта в натурі.

Наприклад, за умовами Версальського мирного договору 1919 року Німеччина повинна була виплачувати репарації країнам, які входили до складу Антанти за розв'язання Першої світової війни. У 1920 році була визначена сума виплат, яка становила 3 мільярди щороку протягом 35 років. Через окупацію Руру у 1923 році бельгійськими та французькими військовими, які мали на меті силовий збір репарацій, у Німеччині відбувся дефолт. При спробі конвертувати марки в іноземну валюту цінність самої марки знижувалась, що в результаті призвело до інфляції. Стабілізувати внутрішні фінанси Німеччини допоміг план Доуза щодо управління репараційними виплатами. З приходом до влади Адольфа Гітлера, протягом декількох років усі зобов'язання Німеччини за Версальським договором були скасовані.

Репарації виплачувала Німеччина і після Другої світової війни, форми яких були визначені на Ялтинській та на Потсдамській конференціях у 1945 р. Так, репараційні претензії СРСР мали бути задоволені шляхом вилучення зі східної зони Німеччини і за рахунок німецьких активів у Болгарії, Фінляндії, Угорщині, Румунії та Східній Австрії; репараційні претензії Польщі СРСР мали бути задоволені зі своєї частки; претензії США, Великої Британії та інших країн, що мали право на репарації, передбачалося задовольнити із західних зон; деяку долю репараційних платежів СРСР додатково мав отримати з західних зон Німеччини (Касьян та Чурилова, 2022, с. 119-120).

Нематеріальна відповідальність покликана певним чином здійснювати політичний вплив на державу-порушницю, стимулюючи цим відмовитися останню від своїх протиправних діянь, виражається у формі ресторацій, сатисфакцій, обмеження суверенітету, декларативних рішеннях, міжнародних санкціях. Практика дозволяє виокремити два види контрзаходів (санкцій): індивідуальні (самопоміг) і колективні (у межах міжнародних організацій). Кожен із цих видів у свою чергу має декілька форм: індивідуальні (реторсії, репресалії, невизнання, розрив відносин, самооборона); колективні (відмова в членстві в організації, призупинення прав члена організації, виключення з міжнародного спілкування, колективні збройні заходи). Також до держави, яка порушує міжнародний правопорядок, може застосовуватися ембарго як засіб економічного тиску (Циверенко, 2014, с. 155).

На думку Г. Циверенко, класичним прикладом такого виду відповідальності є правові інструменти, використані по відношенню до Німеччини за підсумками Другої

світової війни. Німеччина, зокрема, не тільки втратила значну частину своїх територій, але й зазнала повоєнної окупації та повної демілітаризації (її збройні сили були примусово розпущені), окремі державні інститути, які пропагували ідею націонал-соціалізму, були визнані злочинними та, як наслідок, ліквідовані (Циверенко, 2017, с. 67).

Щодо застосованих на сьогодні Україною способів притягнення до відповідальності РФ та її форм.

Передусім зупинимось на юрисдикційному способі захисту Україною власних інтересів у конфлікті з російською федерацією та притягнення до відповідальності РФ. На сьогодні існує розгалужена мережа міжнародних юрисдикційних органів.

Універсальним юрисдикційним органом є Міжнародний суд ООН, до ведення якого, відповідно до статті 36 його Статуту, належать усі справи, які будуть передані йому сторонами, та всі питання, спеціально передбачені Статутом Об'єднаних Націй або чинними договорами та конвенціями.

Юрисдикція Суду обов'язкова щодо всіх правових спорів, що стосуються: а) тлумачення договору; б) будь-якого питання міжнародного права; с) наявності факту, який у разі його встановлення може становити порушення міжнародного зобов'язання; д) характеру та розмірів відшкодування за порушення міжнародного зобов'язання.

Так, 7 і 8 березня 2022 року в Гаазі було розпочато судові засідання Міжнародного суду ООН у справі «Україна проти Російської Федерації» щодо звинувачень у геноциді, відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 року (далі – Конвенція 1948 року). Україна і росія є сторонами Конвенції 1948 року, обидві держави відкликали свої застереження щодо статті IX (положення договору, яке передає спори за Конвенцією на розгляд Суду) у 1989 році, тобто обидві держави погодилися на юрисдикцію Міжнародного суду щодо спорів згідно з договором.

У розумінні геноциду Конвенцією 1948 року Україна безпосередньо не може звинуватити російську федерацію в його вчиненні, але Україна посилається на його потенційне планування, зазначаючи, що росія навмисне вбиває і завдає тяжкої шкоди українцям, та цитуючи заяви Путіна про заперечення існування українського народу.

Відповідно Україна просить Суд встановити такі обставини: 1) що Україною не було скоєно жодного злочину «геноциду» на території Донецької та Луганської областей; 2) що Росія не має права вживати жодних дій проти України щодо запобігання та покарання за вигаданий «геноцид»; 3) що визнання Росією так званих ДНР та ЛНР здійснено на підставі вигаданого геноциду і не може ґрунтуватися на положеннях Конвенції.

А також вимагає зобов'язати Росію: надати гарантії неповторення незаконних дій, зокрема незаконного застосування сили та сплатити репарації (відшкодування) за заподіяну шкоду.

Загалом ця справа унікальна тим, що Україна намагається довести саме відсутність «геноциду» на своїй території та нікчемність аргументу, який РФ використовує для обґрунтування повномасштабного вторгнення.

Відповідно до статті 41 Статуту Суд має право вказати, якщо, на його думку, цього вимагають обставини, будь-які тимчасові заходи, які повинні бути прийняті для забезпечення прав кожної із сторін.

Відповідно Україна звернулася до Суду з проханням зобов'язати росію: зупинити так звану «спеоперацію», не робити жодних кроків для продовження «спеоперації»; не вживати заходів, які можуть погіршити та ускладнити спір на підставі Конвенції; протягом тижня надати до Міжнародного суду звіт про виконання

запобіжних заходів.

І вже 16 березня 2022 року Суд оголосив рішення за цим запитом, у своєму наказі він зосередився передусім на розгляді питання своєї юрисдикції *prima facie* і визнав наявність спору у значенні статті 9 Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 року, та відповідно той факт, що спір підпадає під його матеріальну юрисдикцію. Водночас Суд зазначив, що таке рішення не стосується його юрисдикції в питаннях по суті справи, що може бути вирішено в майбутньому.

У наказі зазначається, що Суд повинен визначити, чи потрібні тимчасові заходи для збереження «прав, які згодом можуть бути визнані такими, що належать будь-якій стороні» (п. 50). До того ж «повинен існувати зв'язок між правами, які потребують захисту, та тимчасовими заходами, про які просить сторона» (п. 51). Нагадаємо, що заходи, які мають бути зазначені, не обов'язково повинні бути ідентичними тим, про які просить сторона.

Тринадцятьма голосами проти двох (проти проголосували представники Китаю та Росії) проголошено, що Росія має припинити військові операції на території України, що почалися 24 лютого 2022 року, та має забезпечити, що будь-які військові чи регулярні військові підрозділи, які спрямовуються чи підтримуються Росією, а також інші організації та особи, які можуть бути під контролем Росії не будуть вживати будь-яких кроків щодо продовження військової операції. Одноголосно прийнято рішення, що обидві сторони мають утримуватися від будь-яких дій, які можуть погіршити чи продовжити спір і ускладнити розгляд Судом.

Заслуговує на увагу і позиція Суду, викладена у мотивувальній частині наказу, що «сумнівно, що Конвенція, у світлі її об'єкта та мети, дозволяє Договірній Стороні одностороннє застосування сили на території іншої держави з метою запобігання або покарання геноциду, факт якого припускається» (п. 59), що так звана «спеціальна військова операція» Росії спричинила вже велику кількість жертв серед цивільного населення та цивільних об'єктів.

У справі *LaGrand* Міжнародний суд зазначив не менш важливу деталь: «якщо Суд має юрисдикцію вирішувати справу, він також має юрисдикцію розглядати вимоги сторін щодо виконання наказу про застосування тимчасових заходів».

Тобто наказ Міжнародного суду ООН про застосування тимчасових заходів є обов'язковими згідно з міжнародним правом, що покладає на держави-сторони спору чіткі юридичні зобов'язання і порушення якого «передбачає зобов'язання здійснити відшкодування в належній формі».

2 лютого 2024 року Міжнародний суд ООН виніс рішення щодо попередніх заперечень РФ щодо юрисдикції Суду, відхиливши переважну їх більшість, та прийнятності позову України відповідно до Конвенції 1948 року, постановивши, що справа переходить на стадію розгляду по суті. Хоча Суд відхилив позовні вимоги про те, що застосування сили та питання визнання так званої «незалежності» окремих організованих антиурядових збройних груп на основі неправдивих звинувачень в геноциді є питанням, яке виходить за рамки регулювання Конвенції 1948 року.

Україна також здійснила подання до Суду із запитом постановити, що Росія порушила Наказ про тимчасові заходи від 16 березня 2022 року.

Зазначимо, що це вже другий наказ, отриманий Україною, перший Наказ про застосування тимчасових заходів був виданий Судом 19 квітня 2017 року у справі відносно порушення Росією Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року (далі – Конвенція 1999 року) та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (далі – Конвенція 1965 року). Ця справа була складної та новаторською для Міжнародного суду ООН, оскільки в ній Суд

вперше розглядав порушення за першою конвенцією та пройшов юрисдикційний етап і розглянув справу по суті за другою конвенцією (загалом це друга справа в історії Суду, першим був позов Грузії до росії, вирішений не на користь позивача).

До того ж рішенням від 31 січня Міжнародний суд ООН вперше постановив, що росія порушила міжнародне право в певних аспектах: 1) частково Конвенцію 1999 року щодо порушення обов'язку розслідування підозр, правового переслідування осіб/угруповань, які вдаються до вчинення міжнародних злочинів та є пов'язаними особами з політичним режимом РФ, що є прямим не перешкоджанням та потуранням у вчиненні протиправних дій міжнародного характеру; 2) частково Конвенцію 1965 року щодо порушення права етнічних українців на освіту українською мовою. Але частина вимог була відхилена, зокрема:

- не було винесено конкретне рішення щодо ймовірної відповідальності росії за збиття літака МН17 над Донецькою областю;
- не були задоволені вимоги щодо виплати компенсацій від РФ;
- переслідування осіб за ознакою громадянства та політичною ознакою не було визнано расовою дискримінацією.

12 травня 2017 року розпочав також Міжнародний трибунал ООН з морського права на базі Постійної палати третейського суду розгляд з процедурних питань справи «Україна проти Російської Федерації» № 2017-06 щодо порушення РФ положень Конвенції з морського права 1982 р. щодо прав України як прибережної держави в прилеглих до Криму акваторіях в Чорному морі, Азовському морі та Керченській протоці (зокрема, захоплення родовищ мінеральних ресурсів і незаконний видобуток нафти й газу на континентальному шельфі України в Чорному морі; здійснення узурпації права на регулювання рибальства, незаконний вилов риби та недопущення українських рибальських компаній до вилову риби в морських акваторіях, які прилягають до Кримського півострова; ведення без згоди України будівництва газопроводу, лінії електропередачі та мосту через Керченську протоку; блокування транзиту українських суден через Керченську протоку та узурпація навігаційних прав; без згоди України дослідження археологічних та історичних об'єктів на дні Чорного моря) (Permanent Court of Arbitration, n.d.). З 10 по 14 червня 2019 року Трибунал провів слухання щодо попередніх заперечень. У своєму рішенні від 21 лютого 2020 року Арбітражний суд одноголосно; 1) підтримав заперечення РФ про те, що Арбітражний трибунал не має юрисдикції щодо претензій України, тією мірою, якою рішення Арбітражного суду по суті претензій України вимагатимуть від нього прямо чи опосередковано вирішення питання щодо наявності суверенітету будь-якої зі сторін над Кримом; але 2) визнав, що заперечення РФ про відсутність юрисдикції Суду щодо позовів України відносно діяльності в Азовському морі та Керченській протоці, не має виключно попереднього характеру, і відповідно вирішив залишити це питання для розгляду та прийняття рішення в провадженні по суті; та 3) попросив Україну подати переглянута версію свого Меморандуму, у якому повністю враховувати обсяг і обмеження юрисдикції Арбітражного суду, як це визначено в цьому Рішенні. Інші заперечення РФ щодо юрисдикції були відхилені. У процесуальному наказі № 6 від 21 лютого 2020 року був визначений процесуальний графік подальших письмових виступів. На сьогодні розгляд справи триває.

До того ж Україною було подано 4 скарги до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) через порушення РФ статей 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13 і 14 Європейської конвенції з захисту прав і основоположних свобод людини 1950 року та статті 1 Першого протоколу № 1 (захист власності) і статті 2 Протоколу № 4 (свобода пересування) до Конвенції:

1) скарга № 20958/14 від 13 березня 2014 р., із кількома доповненнями - щодо незаконної анексії Криму та дії Російської Федерації на сході України; яка рішенням ЄСПЛ від 09 лютого 2016 р. була розділена на два окремих провадження (№№ 20958/14, 8019/16).

2) скарга № 43800/14 від 13 липня 2014 р. щодо викрадення трьох груп українських дітей та їх незаконного вивезення до Російської Федерації;

3) скарга щодо незаконного переміщення до РФ Хайсера Джемілева, яка через подачу аналогічної індивідуальної скарги була відкликана урядом;

4) скарга № 42410/15 від 27 серпня 2015 р. щодо події в Криму та агресії Російської Федерації на Донбасі, починаючи з вересня 2014 р.; яка аналогічно рішенням ЄСПЛ від 25 листопада 2016 р. розділена на № 42410/15 та № 70856/16.

Згодом у 2018 році заяви № 20958/14 від 13 березня 2014 р. та № 42410/15 від 27 серпня 2015 року були об'єднані під заявою 20958/14; у 2023 році до останньої була приєднана заява № 38334/18 від 10 серпня 2018 року, яка стосується українських «політв'язнів», у зв'язку зі з їх схожістю.

У заявах стверджується, що з 27 лютого 2014 року Росія здійснювала ефективний контроль над АРК і містом Севастополь, невід'ємними частинами України, завдяки своїй військовій присутності в Криму та підтримці як місцевого уряду, так і воєнізованих формувань; а також екстериторіальну юрисдикцію над ситуацією, яка призвела до типових порушень прав людини (до «адміністративної практики»), передбачених статтею 2 (право на життя), 3 (заборона нелюдського поводження та тортур), 5 (право на свободу та недоторканність), 6 (право на справедливий суд), 8 (право на повагу до приватного життя), 9 (свобода віросповідання), 10 (свобода вираження поглядів), 11 (свобода зібрань), 14 (заборона дискримінації), а також статтею 1 (захист власності), статтею 2 (право на освіту) Протоколу № 1 і статтею 2 (свобода пересування) Протоколу № 4. Додатково у заяві № 38334/18 стверджується порушення статті 7 (немає покарання без закону) і статті 18 (обмеження використання обмежень прав).

27 листопада 2020 року в інтересах ефективного здійснення правосуддя відповідно до правил 42 5 1 і 71 § 1 Регламенту Суду Велика палата у справі «Україна проти Росії» (щодо Східної України) (заява № 8019/16 від 13 березня 2014 року) вирішила також приєднати до неї дві міждержавні заяви «Україна проти Росії» (II) (№ 43800/14 від 13 липня 2014 року) та Нідерланди проти Росії (№ 28525/20 від 10 липня 2020 року), яка стосується збиття 17 липня 2014 року рейсу Малайзійських авіаліній МН17 над східною Україною, у результаті чого загинули 298 осіб, у тому числі 196 громадян Нідерландів, об'єднавши в справу «Україна та Нідерланди проти Росії».

У заявах стверджується порушення статей 2 (право на життя), 3 (заборона катувань, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження), 4 (заборона примусової праці), 5 (право на свободу та недоторканність), 8 (право на повагу до приватного та сімейне життя), 9 (свобода думки, совісті та релігії), 10 (свобода вираження поглядів), 11 (свобода зібрань та асоціацій), 13 (право на ефективний засіб правового захисту) та 14 (заборона дискримінації) Конвенції; а також статей 1 (захист власності), 2 (право на освіту), 3 (право на вільні вибори) Протоколу № 1 і статті 2 (свобода пересування) Протоколу 4.

Ця скарга була оголошена частково прийнятною 30 листопада 2022 року рішенням Великої палати, прийнятому 25 січня 2023 року, зокрема: Суд постановив, що підпадають під юрисдикцію *ratione loci* держави-відповідача у значенні статті 1 Конвенції скарги Уряду України-заявника щодо подій, які мали місце на території під контролем сепаратистів від 11 травня 2014 року (одногосно) та адміністративна

практика обстрілу в порушення статті 2 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції; скарги уряду Нідерландів-заявника щодо збиття літака рейсу МН17.

Щодо відповідності *ratione materiae*, то оголошено, що під юрисдикцію Суду підпадають скаргу щодо збройного конфлікту; без шкоди для розгляду справ, скаргу на адміністративну практику, яка порушує статті 3, 5 і 6 Конвенції та статтю 2 Протоколу № 4 до Конвенції щодо стверджованого викрадення та передачі до Росії трьох груп дітей у супроводі дорослих (більшістю); індивідуальні скарги щодо ймовірного викрадення дорослих, які супроводжували невичерпання національних засобів правового захисту, переміщення до Росії трьох груп дітей (більшістю); без шкоди для розгляду по суті, індивідуальні скарги порушують статтю 13 Конвенції щодо збиття бойового літака МН17, а також процесуальні та матеріально-правові аспекти статті 2, статті 3 та статті 13.

Решта скарг визнані неприйнятними, відхилена також низка заперечень Уряду-відповідача [9].

17 лютого 2023 року Велика Палата вирішила приєднала до вже частково визнаних заяв №№ 8019/16, 43800/14 і 28525/20 заяву «Україна проти Росії (X)» № 11055/22, що стосується звинувачень в масових і грубих порушеннях прав людини, вчинених Російською Федерацією під час її військових операцій на території України з 24 лютого 2022 року. Прийнятність та суть справи «Україна проти Росії» (X) розглядатимуться спільно згідно зі статтею 29 § 2 Конвенції та одночасно з провадження по суті у справі «Україна та Нідерланди проти Росії».

Об'єднана справа Україна та Нідерланди проти Росії (№ 8019/16, 43800/14, 28525/20 та 11055/22) є показовою і кількістю третіх сторін у справі, загалом їх 31. Серед третіх сторін, яким було надано дозвіл на втручання, 26 держав-членів Ради Європи та одна неурядова організація (Женевська академія міжнародного гуманітарного права та прав людини). Ще чотирьом третім сторонам було надано дозвіл вступити ще на стадії прийнятності провадження у заявах № 8019/16, 43800/14 та 28525/20 щодо скарг, поданих Нідерландами (уряд Канади; Фонд авіакатастрофи МН17; індивідуальні заявники у чотирьох справах Ейлі та інші проти Росії (№ 25714/16), Англін та інші проти Росії (№ 56328/18), Баккер та Інші проти Росії (№ 22729/19) та Варта та інші проти Росії (№ 3568/20), яким запропоновано надати один набір спільних письмових матеріалів щодо конкретних інтересів найближчих родичів жертв рейсу, Центр права прав людини Університету Ноттінгхасія).

Пов'язані з відповідальністю, але не зводяться до неї, також санкції, які мають самостійний характер і здебільшого виступають інструментом примушення порушника виконати основне зобов'язання відповідальності. Так, Ю. Манійчук вказує, що «міжнародно-правові санкції не є формами міжнародно-правової відповідальності, бо їх завдання полягає у примусі держави-правопорушника до виконання своїх обов'язків у рамках охоронних міжнародно-правових відносин».

Хоча існує і більш широке розуміння «санкцій», включаючи способи усунення наслідків протиправних актів (реторсії, репресалії, необхідну оборону, самозахист (А. Фердросс), всі наслідки протиправного діяння, що мають місце стосовно правопорушника (Л. Піккьо Форлаті), зокрема і відшкодування збитків, заходи самозахисту, колективні примусові заходи міжнародних організацій (П. Гуггенхейм).

Основою для запровадження санкцій проти РФ є представлений Міжнародною експертною групою Єрмака-Макфола 25 квітня 2023 року новий план дій щодо посилення санкцій проти росії Action Plan 2.0 (План дій 2.0), який став продовженням опублікованого 20 квітня 2022 року Плану дій щодо посилення санкцій проти російської федерації. Action Plan 2.0 містить рекомендації для міжнародної

демократичної спільноти стосовно санкційних подальших економічних заходів, зокрема, «акцентує на важливості подальшого запровадження санкції щодо енергетичного комплексу РФ та оборонної промисловості, обмеження використання фінансових інструментів, питання конфіскації активів Центробанку Росії та їх подальшої передачі Україні» тощо (Війна & Санкції, б.д.).

З метою інформування урядів країн-партнерів України та громадян про запроваджені після нападу Росії на Україну санкції щодо осіб, які підтримують війну, у тому числі фінансово та інформаційно, за підтримки Міністерства закордонних справ та Національного агентства з питань запобігання корупції була створена єдина база даних – веб-портал «ВІЙНА & САНКЦІЇ» (<https://sanctions.nazk.gov.ua/>), який також дозволяв порівняти санкції, застосовані США, Сполученим Королівством, ЄС, Японією, Канадою, Австралією, Новою Зеландією, Швейцарією та Україною за різними параметрами; переглянути, які країни ще не застосували санкції на конкретну особу, не зважаючи на те, що вона вже є під санкціями в інших державах. Інформація з розділу «Міжнародні спонсори війни» порталу, документальні матеріали, які стали підставою для внесення вказаних відомостей, передавалась Міжвідомчій робочій групі з питань реалізації державної санкційної політики. 1 лютого 2024 року Радою національної безпеки оборони України був створений Державний реєстр санкцій – інформаційно-комунікаційна система, що забезпечує збирання, накопичення, захист, облік, відображення, оброблення та надання інформації про всіх суб'єктів, щодо яких застосовано санкції. 22 березня 2024 року з урахуванням витягу з протоколу засідання Кабінету Міністрів України 15.03.2024 № 30 НАЗК забезпечило переадресацію користувачів з реєстру «Міжнародні спонсори війни» на «Державний реєстр санкцій» для достовірного та єдиного інформування про офіційний перелік суб'єктів, щодо яких застосовано санкції в Україні.

Щодо масштабу застосованих санкцій, то, наприклад, на зустрічі **Президента України В. Зеленського із директором Інституту міжнародних досліджень Фрімана-Споглі (FSI), Послом Макфолом 09 вересня 2023 року** Секретар Ради національної безпеки і оборони О. Данілов зазначив, що з початку повномасштабної агресії Росії РНБО запровадила санкції стосовно 7010 фізичних та 5028 юридичних осіб, серед яких – представники Росії та інших держав, які працюють із країною-агресором.

Висновки. звернення до міжнародних юрисдикційних органів не стосується встановлення факту агресії з боку РФ, вирішення питання про форми, розмір відповідальності держави-агресора.

Наказ Міжнародного суду ООН про застосування тимчасових заходів є обов'язковими згідно з міжнародним правом, що покладає на держави-сторони спору чіткі юридичні зобов'язання і порушення якого «передбачає зобов'язання здійснити відшкодування в належній формі». Питання виконання державою наказу та відшкодування в належній формі розглядаються Судом у рішенні по суті справи.

Наказ Суду про визнання юрисдикції та запровадження тимчасових заходів є проміжним рішенням і не є фінальним рішенням по суті справи, але в контексті справи України проти Росії його можна розглядати в якості умовної точки відліку для фактичного, юридичного та політичного визнання Росії як держави-агресора.

Зважаючи на те, що російською федерацією постійно захоплюються як військові, так і цивільні об'єкти, які надалі підлягають цілковитому знищенню, видається доцільним застосування репарацій в якості основної форми матеріальної відповідальності, що мають переважно грошовий еквівалент.

Неможливість попередження військової агресії проти України, часткове

обмеження цієї держави шляхом застосування санкцій, дають підстави вважати, що наявні способи та механізми міжнародно-правової відповідальності є недостатніми. Саме тому на дипломатичному рівні Україною повинні створюватися нові способи обмеження та притягнення до відповідальності росії як держави та її окремих громадян, причетних до керівництва та виконання злочинів, вчинених на території України.

Бібліографічний список

- Війна & Санкції, б.д. Документ робочої групи №11. План дій 2.0. Посилення санкцій проти Російської Федерації. Доступно: <<https://sanctions.nazk.gov.ua/action-plan/>>.
- Войціховський, А. В., 2020. *Міжнародне право*: підручник. Харків: нац. ун-т внутр. справ.
- Касьян, А. В. та Чурилова, Т. М., 2022. Репарації як спосіб відшкодування шкоди, завданий війною: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції. Сумський державний університет.
- Коверзнев, М. С. та Коверзнева, Г. П., 2016. Відповідальність держав у міжнародному праві. *Альманах міжнародного права*. 13.
- Мисак, О. І., 2017. Міжнародно-правова відповідальність – традиційний вид юридичної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*, 6.
- Скрильник, О. О., 2013. Особливості відповідальності в сучасному міжнародному праві. *Часопис Київського університету права*, 4.
- Циверенко, Г. П., 2014. Фактичні підстави для виникнення міжнародно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми держави і права*. 73.
- Циверенко, Г. П., 2017. Відповідальність держав у міжнародному праві. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 28 (67).
- Permanent Court of Arbitration, n.d. [2017-06] Dispute Concerning Coastal State Rights in the Black Sea, Sea of Azov, and Kerch Strait (Ukraine v. the Russian Federation). Available at: <<https://pca-cpa.org/en/cases/149/>>.
- The European Court of Human Rights, 2022. Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia (Applications nos. 8019/16, 43800/14 and 28525/20): Decision of Grand Chamber, 30 November 2022. Available at: <<https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-222889>>.

References

- Kasian, A. V. and Churylova, T. M., 2022. Reparatsii yak sposib vidshkoduvannia shkody, zavdanyi viinoiu [Reparations as a way to eliminate harm caused by war]: materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Sumskyi derzhavnyi universytet (in Ukrainian).
- Koverzniev, M. S. and Koverznieva, H. P., 2016. Vidpovidalnist derzhav u mizhnarodnomu pravi [Classification of powers in international law]. *Almanakh mizhnarodnoho prava*, 13 (in Ukrainian).
- Mysak, O. I., 2017. Mizhnarodno-pravova vidpovidalnist – tradytsiinyi vyd yurydychnoi vidpovidalnosti [International legal framework is a traditional type of legal framework]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 6 (in Ukrainian).
- Permanent Court of Arbitration, n.d. [2017-06] Dispute Concerning Coastal State Rights in the Black Sea, Sea of Azov, and Kerch Strait (Ukraine v. the Russian Federation). Available at: <<https://pca-cpa.org/en/cases/149/>>.
- Skrylnyk, O. O., 2013. Osoblyvosti vidpovidalnosti v suchasnomu mizhnarodnomu pravi [Peculiarities of jurisdiction in current international law]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 4 (in Ukrainian).

- The European Court of Human Rights, 2022. Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia (Applications nos. 8019/16, 43800/14 and 28525/20): Decision of Grand Chamber, 30 November 2022. Available at: <<https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-222889>>.
- Tsyverenko, H. P., 2014. Faktychni pidstavy dlia vynyknennia mizhnarodno-pravovoi vidpovidalnosti [Factual framework for the development of international legal framework]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 73 (in Ukrainian).
- Tsyverenko, H. P., 2017. Vidpovidalnist derzhav u mizhnarodnomu pravi [Classification of powers in international law]. *Vcheni zapysky TNU im. V.I. Vernadskoho. Seriiia «Iurydychni nauky»*, 28 (67) (in Ukrainian).
- Viina & Sanktsii, n.d. Dokument robochoi hrupy №11. Plan dii 2.0. Posylennia sanktsii proty Rosiiskoi Federatsii. Available at: <<https://sanctions.nazk.gov.ua/action-plan/>> (in Ukrainian).
- Voitsikhovskiy, A. V., 2020. *Mizhnarodne pravo: pidruchnyk* [International law: handyman]. Kharkiv: nats. un-t vnutr. sprav (in Ukrainian).

**Turchenko O.,
Husar V.**

RESPONSIBILITY OF THE RUSSIAN FEDERATION FOR CRIMES COMMITTED ON THE TERRITORY OF UKRAINE

The UN has repeatedly condemned Russian aggression and attempts to illegally annex Ukrainian territory, recognized the act of aggression by the Russian Federation against Ukraine (resolutions "Aggression against Ukraine" dated March 2, 2022, "Territorial integrity of Ukraine: protection of the principles of the UN Charter" dated October 7, 2022). Despite the open condemnation of the policy of the Russian Federation and its invasion of the territory of an independent state by the civilized world, the aggressor country continues to pursue its cruel goals, which contradict any prescriptions of international law and international humanitarian law. Every day, the rights of the civilian population, enshrined in the Geneva Conventions, are demonstrably violated through constant mass attacks, the targets of which are precisely the objects of civilian infrastructure.

The international legal community is incredibly determined to ensure the possibility of bringing the Russian Federation to justice for crimes committed on the territory of Ukraine.

The article analyzes the forms of material and non-material responsibility that are applied and can be applied to the Russian Federation as an aggressor state, the practice of applying sanctions, the requirements of the claims of Ukraine against the Russian Federation submitted to international jurisdictional bodies (the UN International Court of Justice, the International Tribunal for the Law of the Sea, of the European Court of Human Rights), the content and consequences of the decisions made.

It is concluded that the appeal to international jurisdictional institutions does not concern the establishment of the fact of aggression by the Russian Federation, the resolution of the issue of the form and extent of the responsibility of the aggressor state.

It is proved that the order of the International Court of Justice of the United Nations on the application of temporary measures is mandatory according to international law, which imposes clear legal obligations on the states-parties of the dispute and the violation of which "presupposes the obligation to make compensation in the appropriate form". The issues of state execution of the order and compensation in the proper form are considered by the Court in the decision on the merits of the case.

The impossibility of preventing military aggression against Ukraine, the partial

limitation of this state through the application of sanctions, give reasons to believe that the available methods and mechanisms of international legal responsibility are insufficient. That is why, at the diplomatic level, Ukraine should create new ways of limiting and holding Russia as a state and its individual citizens involved in the leadership and execution of crimes committed on the territory of Ukraine accountable.

Key words: *state, state functions, martial law, responsibility, coercive measures, security, armed conflict, sanctions.*